

rezsimek esetén (231–232. old.). Azon meg talán életük végéig rágód-nának, hogy most akkor jogtalan volt-e bukásuk a makroökonómia-vizsgán, amikor összekeverték a monetarizmust a monetáris politikával, hiszen a szerző szerencsétlen gyakorlatából, amikor a szövegben végig szinonimaként használja a „monetarista” és a „monetáris” jelzőt, sajnos erre következtethetnének.

Valószínűleg Lőrincné Istvánffy Hajna pár év múlva újra vállalkozni fog arra, hogy aktualizálja az európai monetáris integrációról írott nagyszabású könyvét, amire remek alkalmat kínál a tapasztalok felhalmozódása a közös valuta és az EKB első éveiről. Ehhez a munkához sok erőt és szerencsét kívánok, valamint azt, hogy fontolja meg a fentebb leírtakat annak érdekében, hogy egy fenntartások nélkül használható és oktatható kötet kerüljön ki a nyomdából.

JANKOVICS LÁSZLÓ

Nation-building and Contested Identities: Romanian and Hungarian Case Studies

Szerk.: Trencsényi Balázs, Dragos Petrescu, Cristina Petrescu, Constantin Iordachi és Kántor Zoltán. Regio, Budapest–Pólirom, Iași, 2001. 381 old.

A Közép-európai Egyetem (CEU) volt és jelenlegi hallgatóinak e kötetbe gyűjtött tanulmányai közös alapokat próbálnak teremteni a román és a magyar identitás kutatásához. Az egymásba nyúló nemzeti szimbolikus terrek, konfliktusos nemzeti mitológiák és politikai diskurzusok, valamint a „mi” és az „ők” egymást tételező viszonyrendszerében kovácsolódo identitások boncolgatása sajátos szimbolikus teret hoz létre, lehetőséget adva a fiatal román és magyar kutatóknak egy közös kód kialakítására. A könyv egy új kutatógeneráció manifesztumszerű színrelépése és térfoglalása is,

nem véletlen, hogy a CEU szimbolikus kulturális terének leképeződéseként mutatják be a szerkesztők és a keresztapaságot vállaló elő- és utószóírók (Kontler László és Sorin Anthoni).

A tanulmányok igyekeznek megtörni a hagyományos nemzeti, nemzetállami szempontú és központú narratívák uralmát a tudományos diskurzusban. Rámutatnak viszonylagosságukra, s olyan elméleti és módszertani eszköztárat keresnek, amely egységes keretet nyújt e narratívák dekonstrukciójához, valamint az identitások kialakulásának történeti vizsgálatához.

A szerkesztők a nacionalizmus, a nemzetépítés és az identitáskonstrukció tanulmányozásának metodológiai problémáit hangsúlyozzák, mert elsődlegesen ezen a területen próbálják kidolgozni a nemzeti narratívák meghaladásának konszenzuális alapját. A tárgyalt témák valóban nehezen illeszthetők be az idealizált nemzeti önképet és a démonizált másságot színre vivő historiográfiai kánonokba. Az előszó kiemeli a szerzők törekvését, hogy dialógust kezdeményezzenek a különböző (rész)diszciplínák, így elsősorban a társadalomtörténet és az esztétörténet, valamint a szociológiai és a történelmi látásmód között.

A tizenhárom tanulmányt tartalmazó kötet első részének (*Modernitás és nemzeti identitás: megközelítések, dilemmák, örökségek*) öt tanulmánya alapvetően esztétörténeti jellegű. A második, *Nemzetépítés és regionalizmus multiethnikus kontextusban* címet viselő rész nagyobb teret szán a politikai, jogi és szociológiai aspektusoknak a nemzetépítés egy-egy regionálisan megragadható kérdésében. Végül a harmadik rész tanulmányai a nemzeti identitás és nemzetépítés folyamatában szerepet játszó aktorok (nemzetállam, kisebbség, anyaország, nemzetközi közösség) differenciáltabb megértésére, egymásra hatásuk és stratégiáik elemzésére tesznek kísérletet. Ennek címe – *Nemzetesítő/nemzetépítő* (vajon hogyan is magyarítandó az angol „nationalizing” kifejezés?) *többségek és kisebbségek* – egyértelműen utal Rogers Brubaker nemzetállam, kisebbség és anyaország dinamikus kölcsönviszonyait le-

képező modelljére, egyúttal jelzi a szándékot a modell továbbgondolására és a konkrét történeti szituációkra alkalmazására – hiszen például a „nationalizing” Brubakernél csupán a nemzetállamnak *epitethon ornansa*, nem kapcsolódik a kisebbségekhez.

Magyarországnak mint anyaországnak a vizsgálata nem keltette fel a szerzők érdeklődését. Az egyetlen kivétel ebben Kántor Zoltán tanulmánya a kedvezménytörvényről és lehetséges hatásairól a nemzeti, nemzeti-ségi önérvényesítő és identifikációs stratégiákra. Szembetűnő, hogy a román nemzettudat és nemzetépítés kérdéseit viszont több esettanulmány is számos aspektusból vizsgálja. Szó esik az identifikációs sémák, diskurzív panelek és az integráció adminisztratív keretei kialakulásáról Észak-Dobrudzsában a román nemzetállam korai expanziója idején (Constantin Iordachi); az integráció nehézségeiről, sőt sikertelenségéről Besszarábiában egy későbbi regionális expanzió során (Cristina Petrescu); az erdélyi románság gazdasági autarkióra törekvéseiről 1918 előtt (Barna Ábrahám); a nyugat-európai politikai ideológiák román politikai átértelmezéséről és adaptációjáról a húszas években – ami egyúttal felveti a későbbi totalitárius rezsimek helyi gyökereinek a kérdését, (Trencsényi Balázs); a két világháború között virágzó autochtonista filozófiai irányzatokról (Szilágyi-Gál Mihály) vagy a modern román történelemkönyvek kapcsán a kulturális identitás újratermelődésének, ellenőrzésének és a politikai elit történelmi gyökerű frusztrációinak összefüggéséről (Razvan Pârâianu). Ezzel szemben magyar oldalról csak az erdélyi kisebbség identifikációs problémái és sajátosságai kerülnek előtérbe (Kinga Koretta Sata, Irina Culic) anélkül, hogy legalább a háttérben megjelenjenek az anyaországi magyarságnak a nemzeti önazonossággal kapcsolatos elképzelései, diskurzusai és stratégiái. Még akkor sem jelennek meg, amikor a regionalitás vizsgálata az anyaországi viszonyok keretében történik, mint Pálffy Zoltán írásában a Magyarországon tanuló erdélyi diákokról. Az 1918 előtti magyar elképzelések, identitáspolitikák és kulturális identitásépítés is teljesen

kívül marad a kötet horizontján. (Baár Mónika tanulmánya Horváth Mihály történész „szellemi horizontjairól” nem tartalmaz az egyes művek elemzésén túlmutató általánosításokat vagy következtetéseket.) Nem kap teret sem Trianon sokkjának feldolgozása a két világháború közötti Magyarországon, sem a nemzettel kapcsolatos gondolkodás deformációja a kommunizmus idején.

Az esettanulmányok témaválasztását tekintve a könyv féloldalas, kiegyensúlyozatlan benyomást kelt. Vajon a magyar nemzettudat alakulása, alakítása ennyire problémamentes vagy magától értetődő volna, összehasonlítva a keleti szomszédunknál megfigyelhető folyamatokkal? Különösen elgondolkodtató, hogy a tanulmányok elméleti referenciái között az Anthony D. Smith által a nemzetalakulások úgynevezett konstruktivistamodernista vonulataként definiált irányhoz – Anthony D. Smith: *Nationalism and Modernism. A Critical Survey of Recent Theories of Nations and Nationalism*. Routledge, London–New York, 1998; főleg 23–46., 76–77. és 117–142. old. – sorolható szerzők (Gellner, Anderson, Weber és hangsúlyosan Brubaker – mivel e szerzők közül Rogers Brubaker a legkevésbé kanonizált, említésük meg legtöbbet hivatkozott munkáját: *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge University Press, Cambridge, 1996) mellett csupán román vagy Romániával foglalkozó szerzők – Livezeanu, Verdery, Mitu, Antohi – szerepelnek. (Irina Livezeanu: *Cultural Politics in Greater Romania: Regionalism, Nation Building and Ethnic Struggle, 1918–1930*. Cornell University Press, Ithaca, 1995; Katherine Verdery: *National Ideology under Socialism: Identity and Cultural Politics in Ceausescu's Romania*. University of California Press, Berkeley, 1991; Sorin Mitu: *National Identity of Romanians in Transylvania*. CEU Press, Bp., 2001; Sorin Antohi: *Imaginaire culturel et réalité politique dans la Roumanie moderne. Le stigmat et l'utopie. Essais*. L'Harmattan, Paris, 1999.) Három következtetés is adódhat ebből: hogy a magyar nemzeti és kisebbségi identitások és a hozzájuk kapcsolódó po-

litikai, kulturális, adminisztratív folyamatok problémamentesek, ezért nem igényelnek jelentősebb feldolgozást; hogy e kérdéskör feldolgozása már megtörtént, s eredményei olyannyira közkinccsé váltak, hogy nem is fontos hivatkozni rájuk; vagy pedig éppen az, hogy elméletileg is igényes, a jelentős nemzetközi teóriákra reflektáló és így a nemzeti kereteken túl is értelmezhető nagyobb szintézisek egyáltalán nem születtek a közelmúltban.

A közös vonatkoztatási pontok még nem szavatolnak egyenletes színvonalat. A kötet jelentős tanulmányai (Irina Culic, Constantin Iordachi, Trencsényi Balázs írása) szembesítik az elméleti kiindulópontokat és a forrásokat, itt a teóriák a kérdésfeltevést segítik. Van, ahol az elmélet nem jelenik meg (Baár Mónika, Pálffy Zoltán vagy Marius Turda tanulmánya), van, ahol viszont agyonnyomja az elemzést, mivel semmi sem ellensúlyozza a források szintjén (Dragos Petrescu írása).

A szerkesztői előszóban megfogalmazott célkitűzések maradéktalanul érvényesültek Constantin Iordachi tanulmányában (*A románok Kaliforniája*), amely 1878 és 1913 között vizsgálja Észak-Dobruzsza integrálását a román államba. Számos, egymást kiegészítő forráscsoportot használ fel és szembesít több, a nemzetépítést érintő elmélettel Hechter belső kolonializmus-elméletétől Sahlinsnek a határok és helyi identitások egymásra hatását vizsgáló történeti antropológiai megközelítésén át Said orientalizmus-interpretációjáig. Állításait az adminisztratív keretek, a jogi – elsősorban az állampolgárságot érintő – szabályozás, a tulajdonviszonyok és az etnikai-társadalmi arányok tüzetes, az eszmetörténeti és történeti szociológiai, jog- és gazdaságtörténeti szempontokat együttesen alkalmazó analízise támasztja alá. A vizsgált integrációs folyamat három fő eleme az etnikai gyarmatosítás, a kulturális homogenizálás és a gazdasági modernizáció volt. Iordachi szerint Észak-Dobruzsza egyfajta kísérleti terepet jelentett a román állam kiterjesztésének és a modern román nemzet megteremtésének folyamatában; sikerénél fogva modellként szolgált az első világháború után megszerzett te-

rületek integrálásában. E megközelítés lehetővé teszi a román nemzetépítés tágabb időbeli és térbeli perspektívájú szemléletét annál, amit a szokásos, Erdélyre és az 1918 utáni eseményekre koncentráló vizsgálódások nyújtanak. Észak-Dobruzsza asszimilálása megerősítette a román elitnek a románság civilizatorikus erejébe vetett hitét, segítette a Nyugattal szembeni alsóbbrendűségi érzés átfordítását a román állam civilizatorikus felsőbbrendűségébe az elmaradott, otomán múltú Kelettel szemben. Az integrációs folyamat során Észak-Dobruzsza a román állam új gazdasági, területi, etnikai és tengeri határvidekévé alakult. Iordachi ezzel megerősíti Katherine Verdery interpretációját, aki az etnicitást és az etnikai határokat a nemzetépítés során létrejövő képződményeknek tekinti, nem pedig e folyamat eleve adott keretének és mozgatójának.

Trencsényi Balázs is történeti és társadalmi kontextusba illeszti az eszmetörténeti elemzést, ezzel is bizonyítva, hogy az értékes teljesítmény nem a terjedelem, hanem a (történet)írói módszer függvénye. Ștefan Zeletinnek a húszas években a román polgári fejlődésről és a neoliberalizmusról írt tanulmányait elemezve azt a „münchhauseni pillanatot” igyekszik megragadni, amikor a nyugat-európai modernizációs minták kihívása a régióra, illetve Romániára jellemző módon átalakítja a hagyományos politikai ideológiák (liberalizmus, nacionalizmus, autochtonizmus) kereteit. Az etatizmus, a nacionalizmus, a gazdasági protekcionizmus és egy sajátosan értelmezett liberalizmus kelet-közép-európai keveréke a saját hajánál fogva próbálta kirántani Romániát az elmaradottságból. Trencsényi plasztikusan mutatja be azt az autoriter hatalmi rendszerek kialakulásának kedvező történelmi helyzetet és hiányos társadalmi szerkezetet, amelynek ismeretében a térség államainak két világháború közötti jobbrtolódása már nem magyarázható a nyugati politikai divatok átvételével. A tanulmány a modernizációs ideológiák és a fejlett Nyugattal szemben kialakuló, meghasonlott identitás kontextusában vizsgálja Zeletin írásait, ami rokonítja Sorin Antohi munkájával, aki

a stigma és az utópia fogalompárjára támaszkodva elemezte a román identifikációs sémák és toposzok történetét. Trencsényi elemzése megerősíti Irina Livezeanu feltételezését, hogy a harmincas évek totalitárius hatalmi rendszereinek kialakulását nem csupán a nyugati párhuzamok honosítása magyarázza, mert legalább ugyanekkor szerepet játszottak benne az első világháború után létrejövő Románia liberális elitjének centralizáló törekvései.

Terjedelmi okokból csak röviden térek ki a közelmúlt történéseit, történelmi léptékek mérve a jelen helyzetet vizsgáló tanulmányokra, amelyek konklúziói elkerülhetetlenül kiterjednek a jövőbeli fejlődési irányok előrejelzésére is.

Két tanulmány is megpróbálkozik a nemzetállam–kisebbség–anyaország értelmezési háló finomításával és kiegészítésével. Míg Kántor Zoltán a határon túli magyar kisebbségek, első sorban az erdélyi magyarság kisebbségépítési folyamatáról és az anyaország politikájának erre gyakorolt hatásáról a nemrég elfogadott magyar státustörvény kapcsán értekezik, addig Irina Culic empirikus szociológiai adatgyűjtésre támaszkodva vizsgálja az állampolgári, nemzeti és kisebbségi identitások viszonyát az erdélyi románoknál és magyaroknál.

Kántor nemcsak a nemzetállamok esetében beszél nemzetépítési folyamatról, hanem a nemzeti kisebbségeknél is, melyeket dinamikus érdekérvényesítő közösségként, saját szimbolikus és intézményes határaik definiálására, kiterjesztésére és védelmére törekvő közösségként határoz meg. Ezzel is árnyalja Brubaker modelljének egyik elemét, majd a modellt kiegészíti egy negyedik elemmel: a nemzetközi intézményekkel és jogi keretekkel. A státustörvényt a magyar nemzet etnoterritoriális intézményesítésének tekintik, s felveti a kérdést, hogy az vajon egy egységes nemzetépítési (újraépítési?) folyamat kezdete-e, amelynek dinamikáját Budapest diktálja majd, vagy pedig csak egy folyamat egyik összetevője, mely lehetővé teszi, hogy az egyes magyar kisebbségek a törvény adta szimbolikus és anyagi „erőforrásokra” támaszkodva folytassák hazájukban egymásétól

némileg eltérő stratégiájukat és közösségformálásukat. Erdemes lenne azt is megvizsgálni, hogyan hat ez a törvény a magyarországi nemzeti tudatra, demokratikus gyakorlatra és a hazai – elsősorban a roma kisebbséggel szembeni – attitűdökre.

A makroszereplők történelmi, napi politikai, gazdasági és szimbolikus viszonya egymáshoz Irina Culic szerint is jelentős hatást gyakorol az egyének identitásmintáira, identitásválasztására (és ezzel együtt más identitások elutasítására). Empirikus szociológiai szemléletéből következően tovább finomítja Brubaker modelljét, hogy kifejezhetők legyenek benne a kisebbség és a többség közötti viszony helyi változatai is (egy-egy település vagy régió etnikai arányai, a gazdasági, egzisztenciális lehetőségek stb.). Culic leszögezi, hogy a területi-politikai nemzetdefiniációra épülő államokban (a klasszikus példa természetesen Franciaország) az állampolgárság közjő, ezzel szemben az etnokulturális nemzetdefiniációk uralta térségekben a nemzethez tartozás az országhatárokon átnyúló exkluzív klub jellegét ölti fel, tehát nem az állampolgárság, hanem az etnokulturális nemzeti hovatartozás ígér az egyéneknek szimbolikus, politikai vagy gazdasági előnyöket. Szerinte az identifikációs sémák és folyamatok kölcsönös megismerése lehetővé tenné, hogy – mint egy pozitív, nem zérus összegű játékban – mindenki frusztráció nélkül élvezze nemzeti hovatartozását. Culic nem egy idealizált nyugati nemzetmodell kialakításának előmozdításában, hanem a reálisan létező minták objektivációjában és kölcsönös megismerésében látja a konfliktusok enyhítésének lehetőségét.

Razvan Paraiianu az identitások tankönyvi reprezentációjának jelentőségét mutatja be a kilencvenes évek végén Romániában nagy port felvert történelemkönyv-vitában elhangzott vélemények tüzetes elemzésével. A Sorin Mitu szerkesztette, a hagyományos történelemkönyveknél kritikusabb, a nemzeti mítoszokat távolságtartással szemléltető kiadvány kapcsán vizsgálja meg, milyen sikereket érhet el egy szakmai elit új felfogása a szélesebb kulturális szféra és a közvélemény radikális átalakulása nélkül. A

vita nagy hullámverése és a hozzászólók köre (benne a jelenlegi román miniszterelnökkel, Adrian Nastaseval) azt bizonyítja, hogy a tét nem kevesebb, mint a kulturális reprodukciónak a társadalmi kohézióra gyakorolt hatása és az ebből nyerhető politikai tőke. A román értelmiség és politikaformálók történeti tudatát elemző tanulmány egyben az egész kötet romániai kontextusát is megvilágítja, amennyiben előrevetíti, milyen konfliktusok várnak annak fiatal szerzőire. Paraiianu konklúzióit írásának jól körülhatárolt és alaposan feltárt forrásbázisa, valamint az interpretációban alkalmazott „sűrű leírás” hitelesíti.

A kevésbé kiérlelt tanulmányokat viszont értelmezhetetlenné, közhelyessé teszik a forráskezelés hiányosságai. Marius Turda például Erdély helyét, funkcióját és szimbolikus értékét vizsgálja a kortárs román politikai közbeszédben és történelmi reprezentációkban. Mivel azonban az elemzés forrásbázisa nem jelenik meg a szövegben, nem tehet mást, mint hogy újból „feltaláljon” néhány unalomig ismert sztereotípiát Erdélyről és a magyarveszélyről az integrista felfogásban, vagy Erdély másságáról és közép-európaiságáról a magyar és a regionalista diskurzusban, illetve a belső orientalizmusról Erdély (valamint a Bánát) és a Regát szembeállításában. Hiába fogalmaz meg érdekes hipotézist arról, hogy Erdély jóval integránsabb része Romániának, mint ahogyan a regionalista diskurzus feltételezi, ha tagadhatatlan, hogy Erdélyben a másság, a kulturális fölény helyi kultúrája és diskurzusa a kortárs identifikációs kísérletek fókuszpontja. Ebből azután arra a paradox megállapításra jut, hogy Erdély problémája telítette a politikai diskurzust, noha a valóságban nem is létezik már az Erdély-probléma. A paradoxon feloldásához vagy a hipotézis alátámasztásához a tanulmány forrásbázisa és metodológiája nem nyújt segítséget.

Előfordul, hogy az aránytalanság a különböző forráscsoportok között épp attól fosztja meg a tanulmányt, amiben igazán eredeti lehetne, például a mikrokutatás kidomborításában. Cristina Petrescu Bessarábiában tanulmányozza a helyi identitás alakul-

lását, és a román és a moldáv identitás kérdésének politikailag is érzékeny problémájában igyekszik rendet vágni. Vizsgálódása egy sikertelen folyamat okait keresi. Besszarábiában ugyanis a cári kormányzatot felváltó centralizált, modern államnemzeti, ám mélységesen korrupt román igazgatás inkább idegenkedést és a cári idők utáni nosztalgiát váltott ki, semmint jelentős sikereket ért volna el az egységes román identitás terjesztésében. Petrescu többször hivatkozik a kutatás alapjául szolgáló interjúkra, melyeket 1940–1944-ben Romániába menekült besszarábiaiakkal készített. A minta nagysága és az interjú módszerei azonban nem eléggé világosak, s a belőlük nyert információ elvész a másodlagos forrásokból származó számtalan adat között.

Az elemzett források, kontextualizációjuk és a konklúzió aránytalansága jellemzi Sata Kinga Koretta egyébként érzékeny írását is, amely címe szerint a nemzet fogalmát a transzszilvanizmusként meghatározott ideológiai konstrukción belül kívánja elemezni. Valójában a *Pásztortűz* című irodalmi folyóirat 1921–1925-ös számait, azon belül is elsősorban Reményik Sándor felfogását mutatja be, s ezen keresztül a magyar kisebbség elitjének nemzeti/kisebbségi ideológiáját és programját. A háború utáni éveket nemcsak a két háború közötti időszakra vonatkozóan tartja döntő jelentőségűnek, mert konklúziója szerint az 1989 utáni magyar kisebbségi önkép és politikai stratégia is jelentős mértékben innen meríti mintáit. Mivel a közölt tanulmány egy nagyobb ívű kutatás része, sem a kérdésfeltevés, sem a konklúziók nem állnak összhangban a bemutatott kutatással és forrásbázissal. A kérdésekre csak nagyon lokális választ kapunk, a következtetéseket pedig az érvelés nem támasztja alá. Sata merész kísérlete, hogy az 1989 utáni erdélyi magyar politikai szerveződés jellegét, másrészt a politikától való ódkodást és a sérelmi politizálást a két világháború közötti időszak (abból is öt év) elit diskurzusában megjelenő nemzetfelfogásra vezesse vissza, talán igazolható hipotézisen alapul, ám a bemutatott elemzés nem ad módot ennek eldöntésére. Mindenféleképpen szűk-

séges lett volna legalább vázolni a két világháború közötti erdélyi magyar politikai részvétel főbb elemeit és stratégiáit. A jelenkori erdélyi politika pedig nem elemezhető a romániai és nemzetközi jogi lehetőségek figyelembevételével.

Nem hagyhatjuk megjegyzés nélkül azt az ellentmondást sem, amely Dragos Petrescunak a kötetet záró megállapításai és a többi tanulmány konklúziói között feszül. A tanulmány (*Működőképes-e a demokrácia Délkelet-Európában? Etnikai nacionalizmus versus demokratikus konszolidáció a posztkommunista Romániában*) a demokratikus politikai rendszerbe és a piacgazdaságba történő átmenet nehézségeit, okait és lehetséges megoldásait elemzi Románia 1989 utáni története alapján. Az etnikai nacionalizmus elszabadulásával magyarázza az átmenet lassúságát és akadozását, megoldásként pedig az etnikai nacionalizmusnak a civil nemzettudatba fordítását javasolja. A kötet majd mindegyik tanulmánya hangsúlyozza a magyar, erdélyi magyar, román stb. nemzeti és regionális identitások megkésztet kialakulását (Petrescu 1918 és 1981 közé teszi a román nemzeti identitás kiforrásának periódusát). Ebből az is kiderül, hogy az állampolgári, civil nemzettudat mennyire alárendelt szerepet játszott, milyen messze volt az identitásképződések fősodrától. Csupán jámbor óhaj lehet, hogy belátható időn belül polgári nemzettudat válthatja fel az etnokulturális vagy éppen territoriális, de korántsem polgári elvekre épülő nemzeti identifikációs sémákat. Amennyiben a kötet szerkesztői fontosnak látták az elemzések sorát egyfajta jövőképpel, sőt programmal is kiegészíteni, ennél a *deus ex machina* megoldásnál talán realisabb program lenne, a kötet tanulmányaival pedig mindenképpen nagyobb összhangban állna a létező minták feltárása, kölcsönös megismertetése és beépítése egy minimális politikai lojalitáson és konszenzuson alapuló rendszerbe, ahogyan Irina Culic is javasolta. Az ideáltipikus megközelítés egyik következménye, hogy Petrescu a területi autonómiát, noha ismertek jól bevált európai példái, olyan végletként veti el, amelyet a magyar kisebbség-

nek szerinte fel kell adnia követeléseivel, cserébe a másik véglet, a román állam iránti abszolút lojalitás elvetéséért. Kérdéses, valóban elméletileg támadhatatlan ellentétpárt állít-e itt fel, vagy pedig maga sem immúnis a román nemzetalakulás történeti folyamatával magyarázható komplexusokkal szemben. A politikai döntéshozóknak is inkább a nemzettudat összetettebbé válásával kell számolniuk, semmint az ideáltípusok közti váltás lehetőségével. A kulturális nemzetkép intézményesülése, amennyiben sikerül beilleszteni egy demokratikus politikai rendszerbe, nem feltétlenül mérgesíti el a nemzeti konfliktusokat. Megfelelő szabályozás esetén talán ellenőrizhető és átlátható keretet teremt az elkerülhetetlenül súrlódásokkal járó nemzeti és kisebbségi érdekérvényesítésnek.

Összegezve megállapítható, hogy a szerzők jó része közös teoretikus alapon dolgozik, a nemzet problematikáját a modernitás jelenségeként a konstrukció, invenció stb. fogalmival elemzi. Gyümölcsöző a többszereplős, dinamikus nemzet–állam–kisebbség–nemzetközi közösség modell, akárcsak a nemzetalakulás folyamatjellegének hangsúlyozása és napjainkban is zajló szakaszának felismerése, mert a nagy magyarázó modellek sokszor emlegetett háttérbe szorulása után is közös nyelvet biztosít a kutatóknak, és viszonyítási pontokat teremt az esettanulmányok értelmezéséhez. A kötet ugyanakkor azt is bizonyítja, hogy a konceptuális keret csupán kiindulópont lehet, nem válthatja ki a részletes történeti, szociológusi stb. munkát.

A könyvben helyet kapott a román–magyar kapcsolatokról 1990 és 2000 között publikált művek Bárdi Nándor és Constantin Iordachi által összeállított bibliográfiája is. A néhány valóban kiváló tanulmány mellett ez a bibliográfia is biztosítja, hogy a kötet megkerülhetetlen legyen a közép- és kelet-európai nemzetalakulási folyamatok további kutatásában.